

Limba cărților de bucate românești, de Antonia Ciolac, Emanuela I. Dima, Mariana Neț, Gabriela Petrescu, Teodora Toroipan, coordonator Mariana Neț. București, Editura Academiei Române, 2019, 459 p.

Apariția volumului anunțat, *Limba cărților de bucate românești* [= LCB], urmare firească a cercetărilor efectuate de autoare în intervalul 2012–2018, în cadrul Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române, succedă celor dintâi rezultate științifice publicate, pentru început, în revistele de profil de către semnatare: Antonia Ciolac (AC), Emanuela I. Dima (ED), Mariana Neț (MN), Gabriela Petrescu (GP), Teodora Toroipan (TT), ulterior reunite sub același titlu, coordonator, MN.

Pentru organizarea volumului, materialul a fost repartizat după problematica relevantă la documentare: *Cuvânt-înainte* (MN, 7–10), *Cărțile de bucate românești: lexic, istorie și mentalități* (MN, 11–27), *Noțiuni generale* (MN, ED, 28–58), *Semantică* (MN, 59–889), *Lexic, expresii, frazeologie* (MN, 97–182), *Câmpuri lexico-semantice și referențiale* (GP, 183–239), *Gramatică* (ED, TT, 240–296), *Pragmatilistică, retorică* (ED, TT, 297–328), *Termeni străini în limbajul profesional culinar* (AC, 329–392), *Scris vs oral în limbajul gastronomic românesc* (AC, 343–428), *Sigle și referințe* (MN, 429–444), *Anexă, Preocupări pentru dietă într-o sută de ani de cărți de bucate românești* (MN, 445–452), *Romanian Language through Cookbooks* (Abstract, 453–459).

Dată fiind noutatea domeniului investigat, în cele ce urmează, ne-am propus prezentarea volumului, urmând îndeaproape planul de elaborare în comentariul problemelor tratate.

Pentru început, MN (*Cuvânt înainte*) face cunoscut conceptul *lexic gastronomic* = *lexic culinar*, cu alte cuvinte, „vocabularul legat de pregătirea mâncării”, precum și sursele documentare utilizate, de la cărțile de bucate românești, compilate sau traduse în secolele al XVIII-lea – al XXI-lea, până la rețetele online sau blogurile teledifuzate în ultimul timp. Obiectul cercetării – *limba română în discursul gastronomic* – se urmărește din perspectivă semantică, lexicală, gramaticală, dialectologică, pragmatică și retorică, evidențiind cuvinte, expresii, efemeride lexicale etc.

În *Cărțile de bucate românești...* MN insistă asupra *discursului gastronomic*, reflectat de acestea de la începuturi până la cel de Al Doilea Război Mondial, ca primă limită.

Cea dintâi contribuție în domeniu, un text manuscris, *Carte întru care să scriu mâncărurile de pește și raci, stridii, melci, legumi, erburi și din alte mâncări de sec și de dulce după orânduiala lor*, din sec. al XVIII-lea, aparținând stolnicului Cantacuzino, după toate aparențele, reprezintă o traducere din italiană.

După epoca fanariotă, dominată de bucătăria turco-bizantină, secolul al XIX-lea va fi marcat de volumul *200 rețete cercate de bucate, prăjituri și alte trebi gospodărești*, sub semnătura lui M. Kogălniceanu și C. Negruzzi, publicat în ziarul *Timpul* din Iași (1841), iar în 1846, în volum. Urmează, în același an, tot la Iași, o carte de bucate tradusă din franceză de un cărturar erudit, postelnicul Manolachi Drăghici, iar la București, *Carte de bucate* de Maria Maurer. Prefetele acestora probează faptul că „discursul gastronomic în limba română căpătase «drept de cetate»” (MN, p. 15), rețetele propriu-zise fiind însoțite de indicații educativ-informative de felul cum se așază masa, proprietățile nutritive ale unor produse etc. Aici reținem observație pertinentă a autoarei: fenomenul cultural declanșat relevă rolul cărților de bucate în atenuarea decalajelor dintre civilizația românească și cea occidentală.

Următoarea apariție *Bucătăria română. Carte cuprinzătoare de mai multe rețete de bucate și bufet*, de Crist Ionin în 1865, restrânge publicul-țintă la *high-life*-ul românesc, iar *Buna menajeră* de Ecaterina Steriady, Galați, 1871 marchează trecerea spre mentalitățile vest-europene, dar și lărgirea adresabilității, mutație subliniată de MN: volumul, prin însăși editarea sa într-un oraș de provincie,

dovedește că „la haute cuisine» tinde spre statutul de cultură de masă” (p. 16). De altfel, preocupările pentru ridicarea nivelului cultural al populației, se reflectă și în înființarea învățământului de menaj, după model occidental. Parte dintre autoarele cărților de bucate sunt absolvente ale unor astfel de școli, ca în cazul: Maria Colonel Dobrescu, Diplomata Școalei normale superioare de menaj din Fribourg (Elveția), a Școalei de avicultură din Vivord (Belgia), a învățământului normal menajer și agricol din Lacken (Belgia). Inspectoare școlară a învățământului gospodăresc, *Bucătăria modernă*. București, Socec.

„Deschiderii” către bucătăria vest-europeană i se datorează și volumele axate pe dietă ca, *Regina bucătăriei sau Bucătăria universală pentru sănătoși și bolnavi*, București, 1900.

Teritorial, cărțile cu profil gastronomic au apărut, cu precădere, în „vechiul regat”. În provinciile de peste munți, până la sfârșitul secolului al XIX-lea, s-a înregistrat o singură excepție: *Carte de bucate. Poftă bună!* de Zotti Hodoș, 1899. Penuria literaturii de acest fel se explică prin însăși absența publicațiilor de limbă română în ținuturile respective. Abia după 1918, Banatul și Transilvania se assemblează în revirimentul cultural al României Mari. Cartea *Prăjituri microase*, de Ileana Fröhlich-Kremnitzky, Cluj, 1925 atrage atenția chiar de la titlu, prin determinantul, aici, cu sens inedit „cu miere”.

Volumele tipărite în interbelic se adresează și lumii rurale (v. *Bucătăria gospodinei de la sate. Sfaturi și rețete de mâncări* de Ana Victor Lazăr, Sibiu, 1928; *Bucătăria țăranei române* de Sabina Frizu, Arad, 1939). Perioada este dominată de *Carte de bucate*, 1936, prin prestigiul autoarei, Sanda Marin, pseudonim pentru fiica chimistului ieșean I. Simionescu, deopotrivă, al prefătorului Ionel Teodoreanu, implicit, al editurii „Cartea românească”.

Pe lângă discursul gastronomic propriu-zis, MN distinge varianta „discursului ludic”, dominat de personalitatea lui Al. O. Teodoreanu [cunoscutul Păstorel!], precedat de Henriette Krupensky-Sturdza cu volumul *Carte de bucate veselă! Scrisă de o bunică* (1926).

Perioada comunismului „excelează” în... penuria cărților gastronomice, contraindicate pentru programul de austeritate instituit de regim, incompatibil cu diversitatea culinară cultivată anterior. Vechile reeditări cunosc ajustări drastice, iar traduceri nu se practică. Cea mai reprezentativă, pentru epocă, se consideră *Carte de bucate* semnată de Silvia Jurcovan, București, 1989. Emblematică pentru regim devin volumele de felul *Rețetar pentru cantine*, 1953 sau *Rețetar general unic pentru preparate culinare*, 1957, ambele pentru preparate pe bază de salam crud sau prăjit. Nu tocmai întâmplător s-a impus sintagma „alimentație rațională”, lansată ca sinonim pentru „alimentație sănătoasă”.

După 1989, literatura gastronomică cunoaște o reală eferescență, direcțiile fiind variate. Se valorifică bucătăria țărănească: *Cu bucătăria prin țară* de Vasilica Cotan, București, 1998 sau *Bucate, vinuri și obiceiuri românești* de Radu Anton Roman, bucătăria regională a minorităților, *Rețete ale gospodinelor germane din Banatul Montan. Din bucătăria bunicii* de Trude Prodanovits, Reșița, 2000, *Carte de bucate macedonene*, București, 2000.

Capitolul *Noțiuni generale* urmărește lexicul gastronomic românesc absent din literatura lexicografică. Autoarea MN, p. 28 prezintă, cu spirit critic, *Dicționar gastronomic școlar* de Ana Huțanu, Cluj-Napoca, 2008. Destinat școlarilor mici, dicționarul își onorează cu dificultate titlul, viciat de neajunsuri diverse, mult prea multe pentru a fi amintite, rămânând o sursă de informație aproximativă, prudența recomandându-se în lectura acestuia.

Subcapitolul *Denumiri ale noțiunii de mâncare. Raporturi semantice între mâncare și bucate în textele culinare românești*, semnat ED, relevă raportul dintre *bucate* și cosemanticul său *mâncare* „al cărui conținut specific «fel de mâncare gătită pe baza unui ingredient principal»” face ca ultimul lexem să apară destul de des chiar în cuprinsul rețetelor, în timp ce *bucate* nu cunoaște ocurențe la acest nivel. În prezent, perceput ca „popular și desuet”, termenul parcurge o reală devitalizare, evidentă în frecvența tot mai redusă. În consecință, se apelează la substitute: *aliment*, *preparat* / *produs culinar*, *mâncare*, *hrană*.

Pentru cititor suscită un viu interes titlul următor, *Numele de agent în lucrările românești de gastronomie: menajeră, gospodină, gospodar, stăpâna* (casei), *bucătar, bucătăreasă*, sub aceeași semănătură. Autoarea subliniază mutația din rândul acestora: un termen precum *gospodină* fiind preferat altora specializați semantic, *bucătar* sau *menajeră*.

În compartimentul *Semantică* se semnalează, cu același spirit critic, pentru început, *cuvinte și expresii dispărute din lexicul gastronomic românesc actual*, MN atrăgând atenția asupra câtorva cazuri inedite, rămase în afara interesului științific până în prezent: *analoghisi* „în proporție de”, *analoghica* „proporțional”, ambele trădând tendința de a fi înlocuite, pe măsura scăderii influenței (neo)grecești: *limbrocarisi*, de aceeași proveniență, la rândul lui, concurat de *limpezi*, *lămuri*, verbe create de la baze moștenite din latină (*limpidus*, *lamura*). În structura capitolului, remarcăm contribuția rezervată sufixului deverbal *-tură* și derivatelor acestuia, în vocabularul culinar: *amestecătură*, utilizat în cele dintâi lucrări de profil, mai apoi substituit de *amestec* (dicționarele nu au semnalat „cazul”); *cioplitură* „slănină”, sens particular prezent în nordul Moldovei; *curățitură* „fășii, margini, coji de alimente, aluat, aparent, bune de aruncat, dar re folosibile”, semantism absent din dicționare; *făcăluitură*, regionalism (Moldova), supraviețuind în sintagma: *fasole făcăluită*; *frământătură* „aluat frământat (fără a fi gata); amestec din diverse produse”, la care adăugăm, în conformitate cu sensul etimologic moștenit din latină: *fragmentare* „a mărunți”; *hăcuitură*, atestat pentru Moldova, dispărut prin substituție cu *tocătură*. Inexistent în dicționarele limbii române, considerat o „efemeridă lexicală”, încă supraviețuiește la nivel dialectal ca și *pisătură*, concurat și înlocuit ulterior prin *carne pisată*, și mult mai târziu, prin *pastă*; *prăjitură* cu semantismul primitiv „prăjeală”, de timpuriu prezent la Manolachi Drăghici cu accepția cvasiactuală: „gato de compiene, prăjitură”, transpunere a originalului *gâteau de Compiègne* în direcția evoluției: textul autorului moldovean oferă contextul de glisare către *prăjitură* „desert”. Probabil nu întâmplător la Scriban, *prăjitură* semnifică, exclusiv, „desert”, iar desertul este exclusiv „prăjit”; *răzătură*, cu var. *răsătură* „efectul răzuirii” (Șăineanu); *scrijelitură* 1. „zgârietură”; 2. „așchie” (regionalism din Moldova cu înțeles apropiat de *cioplitură*); *tocătură*, echivalent *pisătură*, promovat de lexicul gastronomic actual, inițial cu un spectru semantic larg: „tocătură de pătrunjel”, azi, conform dicționarelor în vigoare, exclusiv „tocătură de carne”; *topitură* sinonim cu *tocătură*, echivalență neînregistrată de dicționare, fapt ce recomandă recuperarea; *trecătură* „alimente trecute prin sită”, de altfel o efemeridă lexicală, înlocuită, în prezent, de *piureu*. Derivatele enumerate, fie, au dispărut, fie au înregistrat restrângeri de sens, reflectând procesul de evoluție către fixare a lexicului culinar.

În subcapitolul *Variante sincronice și diacronice în vocabularul gastronomic românesc*, aceeași autoare, MN, insistă asupra grupurilor verbale formate cu substantive: *ploaie*, *a turna în ploaie*, ca și *a bate ca în zăpadă*, traducere din franceză, remarcând caracterul particular al obiectului cercetat. Expresiile (*bezele*) *albe ca zăpada*, *albușuri bătute spumă ca zăpada* duc la formula standardizată *a bate albușurile ca zăpada*, identică, operațional, cu *a bate albușurile spumă*. Aceasta, la rândul ei, pare o reformulare a expresiei primitive *a freca* (untul) *puhav* (Negruzzi, Kogălniceanu). Reținem concluzia MN: ca subcod al limbii literare, limbajul gastronomic românesc, se caracterizează prin creativitate, uzând de expresii proprii, rezultate prin metaforizare.

Aceeași idee rezultă și din capitolul următor, *Lexic, expresii, frazeologie*. MN discută, „din perspectivă lingvistică”, substantivul *aspect* și sinonimele acestuia *față*, *floare*, *culoare*, sesizând absența din *Dicționar de sinonime* de Luiza și Mircea Seche. În succesiunea triadei *față*, *floare*, *culoare*, reperat în interbelic pentru prima oară, *aspect* poate fi decriptat și prin *culoare*, după cum probează textele: „Pentru a-i da mâncării un *aspect** plăcut... se pune un vârful de linguriță de boia... ingredientul îmbunătățește *culoarea* preparatului”. Cu același semantism figurează *față*, adăugăm noi, îmbogățit semantic, după slavonul *lice* „față, culoare” (v. DA s.v. *față*): „Acest sânge [de pește viu] dă mâncării o *față* care-ți fură ochii” (LCB, p. 98). Prezența determinantului cromatic atestă accepția dobândită: „Se prăjește orezul... până când ia o *față aurie*” (id., *ibid.*). Cuvântul în discuție apare în structura unor grupuri verbale *a(-i) face o față frumoasă*, *a-și lua față*; *a i se da față* cu decodarea primitivă „a realiza o culoare frumoasă” (cf. „se rumenesc în ulei morcovii rași, pentru **a i se da față**” – LCB, p. 99). Și alte grupuri verbale, construite pe baza aceluiași nucleu: *a prinde față*, *a primi față*, *a căpăta față*, după cum propune chiar MN, au în vedere un *aspect* mai plăcut, adică „să se rumenească mai bine” (LCB, p. 100). Expresiile *a-și schimba față*, *a-și pierde față* se decriptează în

* Marcarea grafică ne aparține.

aceeași cheie, fapt relevant de context „să nu stea gutuile rase mult timp, căci se roșesc și dulceața **își pierde fața**” (id., *ibid.*). În prezent, semantismul se conservă la nivel dialectal. *Noul Atlas Lingvistic pe Regiuni. Oltenia V*, h. 614 / pct. 914 atestă expr. *a primi față* [despre grâu] „a fi gata de seceriș, după culoare; a fi copt”, puncte cartografice învecinate confirmând modificarea survenită: pct. 964: *se gălbinește grâul*, pct. 980 *a dat în galben* [grâu]. De altfel, lucrarea înregistrează un număr generos de atestări ale semantismului în completarea tabloului consemnat de DA.

Floare < lat. *florem* se încadrează în aceeași problematică, în calitate de calc după slavonul *čvetŭ* „floare; culoare”: cuvântul moștenit din latină se îmbogățește cu încă o accepție: „La [înghetata] de zmeură, de fragi și de vișine pui puțin cârmâz (pentru *floare*)” (LCB, 101). Însăși autoarea propune, decodarea „aspect”, dar și „culoare”, semnificație prioritară cu forța evidenței. „Să-l ție mai mult la prăjit, până se va face la **floare ca aluna**” (LCB, 102), referirea la fruct fiind restrictiv cromatică; „Neavând însă **o floare** îndestul de frumoasă, poți să mai adaugi puțină zeamă de cârmâz” (id., *ibid.*). Expresia *a-și lua floarea* susține sensul imprimat de calc: „[în cuptor] prăjitura trebuie **a-și lua floarea ei roșietică**” (id., *ibid.*). Referirea, indubitabil, cromatică este confirmată de textele-exemple din LCB: „Apoi trage [tingirea] de pe foc [...], mai adaugă puțină zeamă de spanac spre **a-i tocmi floarea**, făcând-o cam **verzie**” (LCB, p. 123); „Ia fasole verzi [...], fierbe-le în apă multă ca **să nu-și piardă floarea**, scurge-le, aruncă-le în apa rece să se răcească” (id., p. 203). Secvențele *a tocmi floarea* „a recupera culoarea”, *a-și pierde floarea* „a se decolora” fac de prisos orice comentariu. DA oferă numeroase exemple, iar *floarea vinului* exprimă culoarea licorii, calitate esențială a acestuia, distinctă de expresia *a face floare* „a se deprecia”, cu referire la același produs, dar fără niciun fel de atingere cu înțelesul preluat din slavonă.

Glosa DA, în cazul neologismului *culoare* „față, floare”, atestă vitalitatea sinonimelor menționate la începutul secolului al XX-lea (= 1940, an de apariție a volumului „C” din *Dicționarul-tezaur*).

Dintre substantivele analizate, *aspect* rămâne termen generic, *față* apare în lucrările cele mai vechi, *floare* se întâlnește în sec. al XIX-lea, cu reverberații în cel de al XX-lea, iar *culoare* deține poziția ultimă ca neologism. Semnificația *floare, față* „aspect” constituie o interpretare tardivă, atunci când semantismul acestora a slăbit asigurând supraviețuirea celor două lexeme: *a nu avea față* [despre un obiect] „a se degrada, sub aspectul culorii, a se decolora”.

Definit excelent, pentru valoarea sa, „lexicul gastronomic românesc, un rezervor terminologic” (MN, 35), e și firesc ca acesta să păstreze cuvinte și sensuri, exclusiv în competența pasivă a locutorilor. Așa sunt numele de unități de măsură, învechite: *dram*, de pildă, s-a salvat de la ieșirea totală din uz, prin expresia *a (nu) avea un dram de...*, alături de care figurează verbele *drămului, drămului* „a calcula, a socoti”; *fărtal* inclus în DA ca var. s.v. *fărtaiu* „sfert, pătrar”, maghiarism specific ariei nordice, dispune, conform LCB, de var. *fertal*, existentă în materialele de epocă; *gran*, absent din dicționare și din uz, ar putea reprezenta lat. *granum* „bob de grâu”, dar în afara legilor fonetice, și încă multe altele.

Nu mai puțin interesantă, secțiunea *Adjective care desemnează cantitatea în cărțile de bucate românești* (MN) prin termenii comentați, pentru o perioadă anume (interbelic): *necesar(ă)*: *sarea necesară*; *de ajuns*, loc. adj.: *zahăr pisat de ajuns*; *îndestul, îndestulător*, expresia unei diversități terminologice uluitoare, identificată în sursele documentare.

Între „unitățile de măsură” inedite au fost reperate, de către aceeași autoare (MN), unele de tip spontan, expresie a creativității vorbitorilor: *cât un măr domnesc* [despre aluat] „de mărimea fructului numit astfel din cauza dimensiunii”, *cât un ou de găină* (cantitate de, cât...), abreviată ulterior *cât un ou*, cu var. *de mărimea unui* ~ (jumătatea sec. al XIX-lea); *cât nuca, de mărimea unei nuci*; *cât alunele, cât o măsline, cât un bob de mazăre*, toate „măsuri” *ad-hoc*, preluate din universul domestic la îndemână. Între acestea, o atracție imediată, *prețul de cost*, convertit în unitate de măsură: *drojdie de 4 creștari*, formulă limitată restrictiv la epoca rețetei! Observațiunea promptă a autoarei vizează neajunsul, dar și beneficiul: „mult prea ancorat în contingent, discursul gastronomic poate să devină criptic” (p. 151), pe de o parte, iar pe de altă parte, precizările de ordin comercial oferă informații prețioase pentru reconstituirea mediului corespunzător. Nume de părți ale corpului valorificate în același scop: *o mână (de)*, cu posibile compliniri *mare, mică, plină, zdravănă, un pumn de, un mănunchi de* sunt analizate prin semantism „fire vegetale câte pot fi ținute în mână”

(cf. etimon). Pentru aproximarea cantităților mici, formulele promovate se disting prin expresivitate: *un strop de, cât iei în trei degete, o ciupitură de* (după fr. *une pincée*), *o scrijelitură de, o fărâma de, o tenchie de* (înregistrat în dicționare în exclusivitate ca neutru, acum cu oportunitatea de recuperare a variantei de feminin), *o idee de, un praf de, un vârf de cuțit de, o priză de* (prin derivare regresivă de la vb. *a priza tutun*, după DLR, unde sensul gastronomic nu figurează). Construcții cu verbul *a trebui*, circumstanțiale de cantitate: *cât trebuie* (de), cu variante, *trebuincios, -oasă, trebuitor, -toare; trebuință, după ~*, concurate de neologismul *necesar*, expresii ale subiectivității *cât cuprinde, după gust*, cu „o carieră îndelungată”, îmbogățesc lexicul gastronomic atestând capacitatea creatoare a locutorilor, consecvent subliniată în comentariul MN. Apărute în perioada interbelică, prin uz, au dobândit „drept de cetate” fiind dublate de sintagme sinonimice: *la discreție, la alegere, opțional* (chiar *facultativ*), *după plac, după plăcere, după voie, după apreciere, după ochi, din ~*, ultimele două generatoare ale unui termen „cu tentă ludică”, *ochiometric*, absent din dicționare. Prin multitudinea și diversitatea terminologică, MN reușește să dezvăluie, o lume a cuvintelor, paradoxal, pe cât de cunoscute, pe atât de necunoscute în funcționalitatea lor gastronomică.

Seria *Câmpuri lexico-semantică și referențiale* (GP) se deschide cu verbul *a tăia* și familia lexico-semantică a *tăierii*. Ca termen esențial în gastronomie, verbul dispune de câteva formații nominale: *tăiat, tăietură, tăiere* și câteva expresii idiomatice, pe baza semantismului „a se strica”: *a tăia coarda, ~ cu apă, vin, oțet, a se ~ laptele / sosul / crema*. Cât privește secvența cu referire la *coardă*, aceasta lipsește din DA, adaosul impunându-se de la sine la viitoarea reeditare, după recomandarea autoarei. În cazul de față, GP, pentru comprehensiune, scoate cititorul din impas, oferindu-i informația necesară: „expresia este explicată într-o rețetă de la mijlocul secolului al XX-lea: «Când amestecăm șerbetul, la început se întind fire, **ca niște corzi** [...] apoi nu se mai fac, asta înseamnă că «**s-a tăiat coarda**»» – (LCB, p. 185). Sunt semnalate alte verbe ale *tăierii*: *bucăți* și *îmbucăți*, analizabile prin pluralele *bucățele* și, respectiv, *bucăți*, calificate, după apariții, „rare”, dar atestate recent la nivel dialectal (*Dicționarul graiurilor sudice I-II*, coordonator Maria Marin), ca și cele care exprimă ideea de „găurire”, „sfredelire”. Lista acestora *a borti, a ciurui, a găuri, a împlânta, a împunge, a înțepușă, a înțepa, a petrece, a străbate, a străpunge*, cuprinde verbe care nu afectează integralitatea obiectului ca la *tăiere* (= separare).

Verbele de mișcare tipice lexicului gastronomic sunt grupate după felul acțiunii executate, „bruscă și energică”: *arunca, azvârli, slobosi* = „aruncare culinară”; „cu gesturi controlate, liniștite”: *anina, spânzura, introduce, răsturna, scufulda, turna, vărsa*; „adăugare, cu grijă, de ingrediente”: *așeza, așterne, culca*. Din același vocabular sunt analizate lexemele din sfera semantică a auditivului (folosite metaforic): *asculta, auzi, suna, zgomot, fluieră, ~e s.f., fluieraș, ~e s.n. fluierătură, ~i, fluiera vb. bolborosi, chifti, crocant, ~ă adj., forfoti vb. pârași vb., picura vb., picățele s.f. pl., pisături s.f. pl., plesni vb., pocni vb., pocnătură s.f., pufăi vb., ropot, ~e s.n., scrâșni vb., sfârâi vb., sfârâit s.n., sfârâială, ~eli s.f., sforăi vb., preluat, regretabil, cu eroarea grafică neamendată pentru *sfârâi*, și apreciat, în consecință, ca figură de stil. În schimb, amendamentul, legitim, operat de GP, în titulatura emisiunii TVR: *Politică și delicatețe* (LCB, p. 221) este binevenit.*

Capitolul *Terminologia sării*, sub aceeași semnătură, GP, remarcabil organizatoric și interpretativ, include o listă de elemente lexicale, inseparabile de prezentarea produsului ca aspect: [sare] *bucățele, cristale, făină, fină, grosolană, grunjoasă, grunzată, [sare] de mărimea grăunțelor, ~ zgrăbunjoasă, ~ măscată, ~ măcinată, ~ mărunță, ~ mărunțită, ~ particule, ~ râșnită, ~ nerâșnită, ~ albă, ~ curată, ~ îmbogățită, ~ normală, ~ de bucătărie, ~ de masă, ~ de la sac, salatină, huscă, calușe s.n. pl., ~ de mare*, expresiile *a cruța din sare, a îndulci cu sare*. Parcurusul terminologic ilustrează drumul civilizației „sub semnul sării”.

Secțiunea *Gramatică. Modalități de adaptare a neologismelor în primele cărți de bucate românești* (ED) urmărește problema în spațiul lingvistic moldovenesc unde au apărut acestea, ca traduceri. Autoarea, remarcă între „strategiile traductive ale boierului moldovean selectivitatea, excluzând, deliberat, realitățile străine (*melci, broaște*) sau figurative în titulatură, inacceptabile pentru mentalitatea beneficiarilor (*sauce à la diable!*)”. Transpunerea în românește prin „stocul lexical al limbii” permite aceiași autoare caracterizarea judicioasă a actului cultural realizat:

– aproximarea fonetică efectuată la nivelul de evoluție regională și istorică a limbii-țintă: **jăle** este corespondentul pentru fr. **gelée** (p. 242), alături de mărcile fonetice generate de diferite fenomene, ca, de pildă, palatalizarea inconsecventă a labialelor: **a pisa în chiură** sau **cinci chipăruși pisate**.

– în domeniul morfologiei: fluctuația de gen (*cartofă*), de desinență a pluralului (*limbe, limbi; verdețe, verdețuri*), preferința pentru *pl. tantum* (*fasole făcăluite; fasole fierte*), morfem predilect al superlativului, *tare (tare bune)*, uzul generalizat al pronumelui *dânsul, dânsa*.

– în vocabular, elemente lexicale din straturi diferite: moștenite din latină: *arm* „picior”, *curechi, mascur* „porc castrat”, *pur* „usturoi”; împrumuturi turcești, preponderente numeric: *băcălie* „prăvălie cu produse alimentare”, *but* „coapsă la animalele rumegătoare”, *calup* „vas”, *macava* „carton gros”, *tocmagi* „tăiței de casă”; împrumuturi maghiare: *caralabă* „gulie” a făcălului „a zdrobi”, *mai* „ficat”, *șip* „sticlă”; împrumuturi ucrainene: *crohmală* „scrobeală”, *povidlă* „magiun”, *slifcă* „smântână”.

Sub titlul *Textul gastronomic românesc între „dialectal” și literar*. Studiu de caz: *Buna menajeră de Ecaterina (Colonel) Steriad*, ED captează interesul cititorului prin specificul semnalat. Apărută în patru ediții, cartea prezintă „o particularitate izbitoare”: „stocul lexical gastronomic cunoaște... unele fluctuații prin semnalarea alternativă (de regulă, între paranteze), a geosinonimelor lor muntenesti” (p. 258). Între prima ediție și cea de a doua a cărții există certe deosebiri, unele fonetisme dialektale, „conștientizate” *chiuliță, hrighi*, fiind înlocuite: *piuliță, hribi*.

Autoarea (ED) sesizează mutația petrecută în realitatea lingvistică, la sfârșitul secolului al XIX-lea: „norma literară supradialectală avea, în ceea ce privește latura fonetică, o fizionomie conturată, probază reprezentată, în bună parte, de trăsăturile muntenesti” (p. 262). În contextul respectiv, alternanțele lexicale „constau în dublarea termenului generic prin geosinonimul muntenesc, dar numai între paranteze: *perje verzi* (prune), *caras* (caracudă), *bostănei* (dovlecei): *harbuz* (pepene verde)” (p. 264).

Verbul a presăra în textele gastronomice românești, (ED) suscită interes prin însăși analiza sa: *pre + sara* „a pune sare în mâncare”, sens primordial și origine ignorate de vorbitori în prezent, fapt evident în extensiunea semantică a acestuia „a răspândi orice materie pulverulentă sau granulară” (v. DLR). Nu întâmplător variantele fonetice ale derivatului se repartizează pe zone: *presura* (Moldova). Pentru un tablou complet al funcționalității acestuia, autoarea urmărește „formele flexionare în funcție de discursul culinar”, ca și „particularitățile sintactice”, expuse meticuloasă.

Secțiunea *Observații despre exprimarea cantității în textul rețetelor culinare* (TT) are ca obiect multiplele realizări ale circumstanțialului cantitativ în grupul verbal ca grup adverbial (adverbe propriu-zise: *scade prea mult, freacă bine*), locuțiuni adverbiale (*amestecă de câteva ori*), grupuri nominale (*se frământă câteva secunde*) sau aceleași structuri din substantive comune-unități de măsură (*apă cât să-l acopere de 2 degete*) ori construcții comparative fixate (*cât o nucă*), ajungându-se până la realizări propoziționale (*să se puie coajă de alămâie cât se va socoti de trebuință*).

Capitolul *Pragmatilistică retorică*, prin *Incipitul rețetelor culinare online*, realizează saltul în actualitate, TT punând față în față cele două epoci de manifestare ale temei tratate: trecut/prezent. Autoarea își propune să analizeze „rețetele culinare din mediul online, comparându-le cu rețetele tradiționale tipărite” (p. 307), ca și tipul de text reprezentat de *incipit* sub diverse aspecte: retoric-pragmatic, stilistic, lexical (*ibid.*). Astfel, din punctul de vedere al structurii, în cazul rețetelor culinare online, se poate vorbi despre *introducere/incipit, preambul/deschidere* care, publicate pe bloguri, sunt texte „adunate” de autor (p. 307) pentru realizarea unui produs culinar „din perspectivă personală”. Mai mult, în *incipitul* rețetei culinare se regăsesc elemente specifice textului publicat, beletristic, jurnalului autobiografic. Cu un caracter marginal, rețetele online prezintă un stil individualizant care conferă acestora calitatea de texte procedurale, prescriptiv-informative, cu evidente tendințe ludico-poetice pentru a convinge cititorul (p. 308). Altfel spus, constituie texte nonficționale și nonnarrative, de incitare la acțiune a beneficiarului. Compus din titlu/nume, lista de ingrediente, mod de preparare, textul culinar include o introducere/un preambul, în simetrie cu partea de final unde se reafirmă calitățile superlative ale produsului, uneori și informații paratextuale.

Tendința de dezvoltare a blogurilor și a site-urilor culinare se reflectă în numărul sporit al acestora, net superior, prin raportare, la cărțile de bucate tradiționale. Noile rețete cunosc o reală varietate, de la cea procedurală la cea elaborată, cu inserții „ale subiectivității autorului” (p. 309).

Sub titlul *Rețete culinare, câteva elemente diacronic-comparative*, TT comentează cele două tipuri de rețete din punctul de vedere al autorului „invizibil”, în varianta clasică, marcat pregnant în cea modernă. Registrul stilistic fiind total schimbat, pentru a manipula cititorul (p. 311), rețeta online se poate deschide cu un element de captatio-fotografie a produsului, mai ales dacă e susținut de un mic paragraf argumentativ (= prezentarea calităților indiscutabile ale preparatului). De aceea, *incipitul* este considerat un tip de text argumentativ individualizat (p. 312). În ansamblul textului, el poate apărea izolat prin mijloace (tipo) grafice sau integrat în expunere. Pentru captarea beneficiarului, el are la bază o structură descriptivă, narativă sau combinată, situație ilustrată generos prin exemple. Unele dintre acestea dispun de o atenție specială din partea autoarei prin analiza minuțioasă, uzând de multiple aprecieri: „povestire captivantă, convingătoare prin emoție odată cu rapelul la copilărie și mâncărurile specifice întipărite gustativ sau olfactiv”. Angrenarea unui lexic propriu acelei vârste (*bunul, buna* etc.) conferă caracter sentimental narațiunii, putând implica mai multe personaje, chiar un fir narativ, atribute care separă textul modern de cel clasic, caracterul familial-colocvial imprimând variantei moderne o atractivitate incontestabilă pentru o anumită categorie de lectori. TT insistă asupra mijloacelor folosite (epitete, metafore, interjecții, adresare directă, ca între cunoscuți!), scopul fundamental fiind de cucerire a adresantului, care, cu orice preț ar urma să fie racolat în „rețeaua” de rețete, „simple, rapide, de nerefuzat”. Semnatarii unor astfel de contribuții par într-un fel de competiție *sui-generis* pentru câștigarea căreia se apelează la un adevărat „arsenal” lingvistic. În acest sens, TT distinge câteva „caracteristici” lexico-semanticale ale *incipitului*, un fel de „discurs de elogiul consecvent”, pe care îl relevă cititorului cu pasiune mai mult sau mai puțin disimulată.

Ca *Termeni străini în limbajul profesional culinar*, AC prezintă, mai întâi, *termenii de origine franceză în cărțile de bucate românești*. Vocabularul culinar românesc deține termeni „tehnici” mai vechi și termeni tehnici „oficiali” de origine neoromanică. În consecință, compartimentul în cauză relevă prezența a numeroase elemente străine. Dintre acestea, autoarea analizează împrumuturile de origine franceză, „românizate”, cât și cele instabile. Termenii din prima categorie desemnează materia primă, ingredientele, procedeele aplicate: *blanșare* „operație de sterilizare, prin opărire a alimentelor”; *bulion* „supă de carne, fără zarzavat”; *confiat* „zaharisit, conservat în zahăr”; *consommé* „supă preparată prin fierbere lentă a cărnii de vită pentru a extrage toate sucurile”; *glasa* „a acoperi cu glazură o prăjitură, un fruct”; *șodou* „băutură preparată din gălbenuș crud, frecat cu zahăr și lapte fierbinte”. AC sesizează faptul că unele forme lexicale franceze „adaptate total sau parțial sistemului lingvistic românesc” lipsesc din materialele normative: *a barda* „a înveli cu felii subțiri de slănină carnea slabă”; *a brida* „a fixa membrele păsării pentru a-și menține o formă frumoasă la fript”; *a napa* „a acoperi cu aspic diferite preparate”. Alături de împrumuturi de felul acestora, figurează altele mai puțin adaptate: *flanc* < fr. *flan* „cremă din lapte, ouă și făină care se întărește la cuptor”; *jiu* „lichid dintr-o substanță vegetală extras prin presiune sau infuzie” < fr. *jus*: *Se toarnă jiu de la fierbere într-o soteuză* (p. 338) sau preluate ca atare în titlul rețetelor, iar în text reproduse prin sinonimul românesc: *fois gras, feuilletage*, titluri convertite în variantele românești *ficat de găscă, aluat de foietaj*.

Urmărind *Influența factorilor extralingvistici*, în cadrul *Cătorva considerații de natură lingvistică* (p. 342), AC face observații „la obiect” privind limbajele speciale, insistând, cu precădere, asupra limbajelor profesionale. Între acestea sunt formulate distincții clare vizând limbajul culinar, perceput într-o stratificare justă prin denumiri suficiente ele însele: *nivel profesional curent*, *nivel profesional înalt (specializat)*, *nivel profesional popular*, ilustrat prin vocabulele reperate în cărțile de profil: *ai* „usturoi”, *călărașe* „guli”, *curechi* „varză”, *huște* „tărâțe de la borș”, *lictar* „magiun”. Prezența acestora în textele culinare, după cum observă pe bună dreptate autoarea, se justifică prin nivelul cultural reprezentat. Absolut binevenite sunt exigențele la care trebuie să răspundă lexicul culinar. Formula auctorială trimembră *monosemie, univocitate, nonambiguitate* asigură receptivitatea și eficiența unui astfel de vocabular cu adresabilitate diferită.

Observațiile autoarei se adâncesc diversificându-se prin expuneri de felul unor probleme privind inventarul de termeni culinari francezi excerptați, trăsături morfosintactice și frecvența acestora. Ilustrarea se face prin categoriile morfologice identificate: verbe, substantive comune,

adjective, adverbe, locuțiuni adverbiale, urmate de sinteza principalelor observații parțiale, necesară pentru degajarea concluziilor. Dintre acestea se impune aceea generală: asistăm astăzi la efortul de formare a unui limbaj profesional culinar modern, și în special, la încercarea de constituire a nivelului ridicat (înalt) destinat specialiștilor.

În secțiunea cu titlul *Elementele lexicale italienești în cărți de bucate românești*, după *Introducere*, AC întreprinde „analiza corpusului, inventarul, frecvența și trăsăturile lingvistice ale termenilor culinari italieni”. Prin raportare la elementele lexicale de proveniență franceză, autoarea impune concluzia: productivitatea lexicului gastronomic de origine italiană este scăzută: nu include nici verbe (pentru desemnarea acțiunii/operațiunii culinare), nici substantive derivate din verbe, nici adjective (pentru aspectul produsului...), nici antonime ale unor lexeme nominale, nici familii de cuvinte.

Cititorul se află în fața unei cărți cu un incontestabil caracter inedit, prin valorificarea contribuțiilor întreprinse într-un domeniu aproape necercetat până în prezent: *res culinaria*. Fiind vorba de un volum colectiv, acesta a fost realizat pe baza unui plan unitar-riguros, urmând întocmai istoria limbii române etapizate, de la „borna” primei cărți de bucate românești până în momentul de față. Simplificând schema urmărită, aceasta constă din *introducere* = inițierea și familiarizarea cititorului cu ceea ce trebuie să parcurgă, *expunerea propriu-zisă* până în detaliu, ilustrată generos cu pasaje din materialele avute în vedere, *partea rezervată concluziilor*. Impresia generală e de dominare a materialului, colectat de la începuturile îndepărtate până la posibilitățile electronice actuale, de repartiție, clasificare, ordonare și interpretare a acestuia în capitole și subcapitole. Problematika generală se divide în componente, „subprobleme” care, uneori, constau din lexeme a căror biografie a marcat într-un fel anume (după cum aflăm din carte) civilizația și cultura română, în mod special limba română.

Necunoscută și neevaluată până în prezent, tematica aleasă relevă fațetele neștiute ale domeniului: înfripirea acestuia după modele străine, evoluția prin crearea unui lexic propriu, care reflectă viața material-culturală a societății românești în timp. Istoria limbii române are cota ei prin compartimentul „cărților de bucate”, în slujba unei elite (vezi autorii acestora), a maselor, a artei care a performat în cele din urmă.

În fapt, „o carte a cărților de bucate...”, LCB excelează în informații lingvistice, culturale, istorice. Din punctul de vedere al limbii, ea constituie o sursă de documentare: cuvinte cunoscute în general, ori necunoscute deplin sub aspectul semantismului, cuvinte inedite, pierdute în noianul istoriei, fără să ajungă până în zilele noastre, dar care au atâtea să ne spună; rostiri regionale, explicabile prin contextul geo-istoric, particularități frastice, evidente în alcătuirii mai lungi, mai scurte, care se înscriu în etalonul epocii, mărci stilistice inseparabile de autori, de originea, cultura și provincia acestora. O incursiune în timp surprinde cititorul cu realități lingvistice transmise de Orient, „exmatriculate” de Occident, ca elemente de modă, LCB reflectând dintr-un unghi *sui-generis* emanciparea societății românești. Practic, recenta carte aduce servicii neașteptate culturii noastre prin dezvoltările operate. Pe deasupra, parcursul sinuos al unui vocabular culinar, oferă pentru *Dicționarul-tezaur*, șansa aprovizionării suplimentare cu elemente nebănuite. În acest scop, poate ar fi fost binevenit un indice de cuvinte, dată fiind prezența masivă a acestora. Pe parcursul volumului, cititorul face cunoștință cu diverse cazuri. Uneori termenul este explicat de autorul cărții comentate: *ținamon* „scorțișoară” (LCB, p. 136). Alteori, acesta este decodat de autorul capitolului discutat: *măsăpam(-uri)* „marțipan” (LCB, p. 207). Multe însă, cu siguranță împrumuturi, continuă să rămână obscure: *gnochis* (p. 206), *hamut*, *cunună de hamut* (p. 250), *tiriace de Veneția* (p. 140). Cât privește lexemele deja înregistrate, pentru acestea LCB sporește numărul atestărilor, mai ales în contextul etimologic cu care au pătruns. Limităm exemplele la unul singur: *broboane de strugure* „boabe de...”. Altele constituie atestări absolut necesare pentru clarificarea unor probleme de etimologie. Folcloristul M. Lupescu, citat de GP, furnizează sintagma *verze de curechi*, creată în nordul Moldovei pentru a distinge cuvântul simplu *verze* „verdețuri tocate, proaspete sau conservate”, folosite la prepararea unui sortiment de plăcintă: *vărzar* s.n., pl. *vărzare*, de *verzele de curechi* „foile de varză (= regional *curechi*) tocate și utilizate în același scop”. În acest fel se poate vedea că, pentru început, *vărzarul* a fost pregătit din *verze*, semipreparate din verdețuri, ulterior din *frunze de curechi* [= *verze*]. Detaliile devin absolut relevante pentru etimologia lexemului *vărzar* analizabil prin *verze*, cu semantismul semnalat, și nu prin *varză* (v. DLR s.v.).

Profilul științific indiscutabil al lucrării este asigurat de unitatea tematică, interpretare, comentariu. Departe de a se confrunța cu ariditatea, stilul expunerii asigură o lectură agreabilă, dincolo de generozitatea temelor tratate, captivantă prin documentația științifică, informația amplă, inedită și prezentare. Cartea se citește cu mult interes, dar mai ales cu mult folos. Ea deschide o fereastră către un univers puțin frecventat, puțin cultivat (teoretic!). Este o componentă a culturii românești cu toate însemnele care au marcat-o în timp și care s-au perpetuat până în zilele noastre. Absolut binevenită, LCB acoperă un gol existent în cultura română ce se cerea de mult timp a fi acoperit.

IULIA MĂRGĂRIT

*Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”,
București, Calea 13 Septembrie nr. 13*

GABRIELA PANĂ DINDELEGAN, *Dinamică și variație. Studii de gramatică*, București, Editura Academiei Române, 2018, 476 p.

Apărută în 2018 la Editura Academiei Române, cartea *Dinamică și variație. Studii gramaticale* reunește 50 de articole publicate sau comunicări prezentate anterior de Gabriela Pană Dindelegan. Această culegere, după cum însăși autoarea o numește, conține articole grupate pentru a ilustra direcțiile de cercetare.

Apariția lucrării facilitează accesul la o serie de studii importate de lingvistică pentru cercetătorii români. Pe de altă parte, sunt readuse în prim-plan articole, unele scrise înainte de anul 2000, care reprezintă o bogată sursă de teorie descriptivă și, bineînțeles, interpretativă, ce poate fi folosită pentru proiectele de cercetare viitoare. Astfel, lucrarea se adresează comunității lingvistice românești, în primul rând, dar și unui public mai larg, preocupat de diferite aspecte ale variației limbii.

În ceea ce privește structura, cartea are cinci părți (*Dinamică și variație sintactică*, *Dinamică și variație morfologică*, *Dinamica interpretării*. *Teorie și interpretare gramaticală*, *Terminologie lingvistică* și *Varia*) dintre care primele patru conțin articole de specialitate, iar în cea de-a cincea, *Varia*, se discută despre nume marcante ale lingvisticii românești din cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea, care, așa cum mărturisește autoarea în *Introducere*, au jucat un rol semnificativ în formarea sa lingvistică. Gruparea articolelor este făcută, pe cât posibil, în funcție de direcțiile de cercetare, lucrarea căpătând astfel un caracter unitar. În plus, articolele din fiecare parte a cărții sunt ordonate cronologic, ceea ce poate arăta traseul de cercetare parcurs de-a lungul timpului. La sfârșitul fiecărui articol se găsește bibliografia, iar în finalul cărții sunt corpusurile de limbă studiate.

Prima parte a cărții, *Dinamică și variație sintactică*, conține 14 articole care sunt concentrate în jurul sintaxei, cu raportare predominantă la limba veche. Acuratețea, exactitatea, datele statistice, bogăția de exemple pe care sunt bazate informațiile teoretice arată procesul laborios de cercetare aflat în spatele fiecărui studiu. Se pot adăuga numeroase clasificări / grupări ale unor tipare sintactice, care au devenit de referință și s-au impus în lingvistica românească. Articolele din această primă parte abordează în bună măsură subiecte ce țin de limba veche, însă există deseori trimiteri și comparații cu româna actuală sau chiar studii care tratează pe larg aspecte din româna de astăzi. În *Femininul românesc cu valoare neutră* sunt descrise aproape în oglindă forme de feminin din limba română actuală și din perioada veche.

Articolul *Reflecții pe marginea modificării unor norme ale sistemului morfologic* deschide cea de-a doua parte a lucrării, dedicată variației morfologice. Aspecte ale domeniului nominal, precum tiparele flexionare ale substantivelor ori variația de gen, sunt prezentate și analizate, din nou, atât din

perspectiva limbii vechi, cât și din cea a românei actuale (v. *Pe marginea tiparelor flexionare de substantive masculine și neutre terminate la singular în -e: frate-frați, nume-nume*). Este de remarcat că există articole care tratează, pe de o parte, teme mai generale ale limbii (*Variație în construcția verbului în limba veche*), și, pe de altă parte, articole concentrate asupra unor subiecte de detaliu, cum ar fi participiile verbelor *a înțelege* și *a muri*, prezentate sincron și diacronic.

Cea de-a treia parte, *Dinamica interpretării. Teorie și interpretare gramaticală*, se remarcă, întâi, prin articolele în care sunt trecute în revistă concepte de bază, momente, teorii și direcții ale lingvisticii mondiale în ultimii 60 de ani. Personalitate marcantă a lingvisticii românești, autoarea își arată deschiderea către inovare și pledează pentru o diversificare a obiectivelor și o îmbinare a metodelor de cercetare. Un alt aspect important este reprezentat de caracterul didactic accentuat în această parte a lucrării. Profesor desăvârșit, cu o carieră impresionantă, Gabriela Pană Dindelegan face două recomandări generației tinere: „pe de o parte, necantona, cu obstinație, în domenii prea limitate de cercetare și într-o unică metodă de cercetare, iar, pe de altă parte, neabordarea, de prea tânăr, a cercetărilor excesiv teoretice și a celor de sinteză, cercetări care, prin natura lor, cer cunoștințe și reflecții din toate domeniile de cercetare” (p. 323–324).

Studiile din partea a treia sunt orientate mult mai mult spre realitatea lingvistică actuală. Este prezentată pe larg, de exemplu, funcționarea, din mai multe puncte de vedere, a grupului adjectival din limba de astăzi.

Partea a patra vizează terminologia lingvistică actuală. Astfel, în cele trei articole, autoarea explică, motivează, inventariază și prezintă nuanțat unii dintre termenii tehnici din domeniu (*poziție sintactică, valență, restricție* etc.). Totodată, face corespondențe cu terminologia veche pentru a arăta și mai bine nevoia unei „înnoiri” a limbajului din domeniu. Trebuie menționat însă că articolele din această secțiune nu sunt recente: *Aspecte ale raportului dintre terminologia sintactică modernă și cea tradițională* (1978), *Terminologie lingvistică actuală* (1997), *Din nou despre terminologia lingvistică. Adaptarea morfosintactică a noilor termeni* (2002). Firește, informația prezentată nu este depășită, dar, probabil, pentru cercetătorii de astăzi, termenii precum *obiect secundar, focus, pro-drop* nu mai intră în categoria inovațiilor terminologice.

În ultima parte a lucrării sunt evocate mai multe figuri reprezentative pentru lingvistica românească din secolul al XX-lea, precum Valeria Guțu Romalo, Alexandru Niculescu, Marius Sala, Sorin Stati, Solomon Marcus sau Ion Coteanu. Această secțiune cuprinde și prezentarea făcută la Academia Română cu ocazia apariției noului DOOM, în 2005, în care se remarcă, desigur, pe lângă toate aspectele legate lucrare în sine, dorința de la acea vreme a Gabrielei Pană Dindelegan cu privire la înnoirea sau actualizarea periodică DOOM-ului, *măcar o dată la cinci ani*.

La sărbătorirea Facultății de Litere, Universitatea din București este alocuțiunea ținută în 2014 de autoare cu ocazia sărbătoririi a 150 de ani de la înființarea Universității din București, care încheie, într-o notă plină de emoție, cartea *Dinamică și variație. Studii de gramatică*.

Așadar, lucrarea readuce în lumină o serie de studii a căror importanță pentru lingvistica românească nu mai trebuie subliniată. Modul în care au fost grupate articolele asigură unitatea, iar bogăția de exemple susține cadrul teoretic-descriptiv-interpretativ, care vizează atât teme generale, cât și de detaliu. Pe lângă datele științifice, publicul ia contact și cu imaginea profesorului Gabriela Pană Dindelegan care în alocuțiunea mai sus amintită descrie într-un mod vibrant meseria pe care a avut-o timp de câteva decenii: „În privința profesoratului, am înțeles că este cea mai dificilă și pretențioasă misiune, pentru că profesoratul înseamnă generozitate maximă: generozitatea de a transmite elevilor tăi, cu dăruire totală, tot ce ai acumulat o viață întreagă, și ca sinteză, și ca detalii, și generozitatea de a-ți forma elevii în așa fel încât să-i vezi depășindu-te, să te bucuri de reușitele lor și să-i vezi mergând mai departe” (p.468).

CĂTĂLIN DUMITRAȘCU

Facultatea de Litere, Universitatea din București

dumi_c95@yahoo.com

Vicent BELTRAN CALVO și Carles SEGURA-LLOPES, *Els parlars valencians*, Universitat de València, 2017 (ed. a 3^a: 2019), 395 p.

Vicent Beltran Calvo și Carles Segura-Llopes sunt profesori la Universitat d'Alacant, în sudul regiunii Valenciei, deci în sudul domeniului lingvistic catalan. Beltran Calvo, adevărat poliglot, are o traiectorie lungă de publicații în domeniul variației lingvistice despre zona Valenciei; predă, printre altele, dialectologie, gramatică istorică și normativă catalană. Segura-Llopes a publicat lucrări despre evoluția limbii catalane (valenciană), semantică din perspectivă diacronică și sintaxă din perspectiva însușirii limbilor străine.

Titlul cărții este înșelător; având în vedere numărul mare de publicații despre limba catalană din regiunea Valencia și despre graiurile ei, ar putea fi percepută ca încă o carte despre același subiect. O impresie neînsemnată odată ce s-a parcurs cartea, care nu degeaba se află la cea de-a treia ediție.

Una dintre reușitele autorilor este faptul că actualizează disciplina dialectologiei, mereu sub semnul unor concepte precum *local*, *incorect*, *vechi* sau *curios*. Cei doi autori au folosit metoda dialectologică și au realizat anchete în vederea extragerii concluziilor, anchete ale căror rezultate sunt parțial (autorii au interacționat cu mii de subiecți) oferite cititorului, prin 56 de hărți în culori, la sfârșitul volumului. Cercetarea dialectologică însă nu este luată ca o simplă descriere, ci este folosită ca piatră de temelie pentru a descrie și a caracteriza din perspectivă sincronică starea actuală, în secolul al XXI-lea, a limbii catalane din Valencia.

Această descriere sincronică nu ar fi completă fără referințe la istoria limbii sau la situația sociolingvistică, motiv pentru care autorii revizuiesc istoria limbii catalane și analizează variabile care influențează limba actuală, variabile precum vârsta, prestigiul, uzul limbii sau dispoziții legale care afectează folosirea acesteia.

Autorii înșiși avertizează în „Introducció” că scopul cărții este descrierea variației lingvistice la persoanele în vârstă. Tot în acest capitol readuc în discuție sau actualizează conceptul de *continuum*, dat uitării, am putea spune, ca urmare a consolidării statelor în sens politic. Autorii amintesc cititorului/cercetătorului că fenomenele lingvistice nu sunt supuse unor schimbări non-discrete, ci se întâmplă în mod gradual, subliniind astfel relevanța acestui fapt, când vine vorba de a situa graiurile valenciene. De asemenea, descrierea include elemente intrate prin limba castiliană, chiar dacă nu sunt acceptate de normă.

Cartea este structurată în trei părți: prima reprezintă o caracterizare generală a graiurilor valenciene, a doua o descriere a celor cinci varietăți geografice stabilite de către autori, iar ultima reprezintă analiza graiurilor valenciene în sensul dialectologic clasic: fonetică, morfosintaxă și lexic. Cartea se încheie cu o anexă ce cuprinde cele 56 de hărți menționate mai sus.

Prima parte are cinci capitole cu caracter general despre limba catalană din regiunea Valencia și are caracter interdisciplinar, deoarece există trimiteri la istoria limbii, la gramatică istorică și la normativizarea limbii. Într-adevăr, istoria limbii nu poate face abstracție de conceptul de *continuum* și astfel sunt abordate acele graiuri de graniță cu limbile catalană, aragoneză și castiliană, cu o prezență foarte ridicată de elemente și fenomene aparținând diferitelor limbi implicate. În aceste capitole sunt revizuite trăsăturile fonetice, morfosintactice și lexicale, care de obicei sunt asociate cu graiurile valenciene. Ultimul capitol analizează varietatea standard valenciană, aducând în discuție diferiți factori care trebuie luați în considerare, precum caracterul general sau local al unor forme propuse, evoluția internă a limbii și influența limbii castiliene. Cu toate că nu este exhaustivă, această parte cuprinde informații importante atât despre începutul folosirii sintagmei *limbă valenciană*, cât și despre colonizarea regiunii repopulate cu vorbitori de aragoneză, în urma cuceririi de către Regatul Aragon. De asemenea, autorii acordă importanța cuvenită geografiei regiunii (cu zone muntoase, de coastă, văi, curenți de ape), care de obicei este ignorată în investigarea proceselor de păstrare sau adoptare a unor fenomene.

A doua parte constă într-o descriere actualizată a varietăților valenciene, abordate dintr-o nouă perspectivă. Metoda de cercetare dialectală stă din nou la baza delimitărilor teritoriale propuse de autori, care deosebesc cinci varietăți: cea din Tortosa, cea septentrională, cea centrală, cea meridională și cea din Alacant, dar și varietăți denumite de către autori *graiuri de frontieră*. În acest

context se impune iar conceptul de *continuum*, un *continuum* care scoate în evidență o concluzie pe care autorii o vor exprima într-un alt capitol: așa-numita varietate valenciană nu prezintă un ansamblu omogen de trăsături comune tuturor graiurilor, pe de-o parte, iar pe de alta, cum era de așteptat, varietățile nordice pot fi grupate cu cele sudice din regiunea Catalonia.

A treia parte este, cum s-a amintit mai sus, bazată pe muncă pe teren, o riguroasă lucrare de dialectologie în sensul tradițional, împărțită în fonetică, morfosintaxă și lexic. În fonetică sunt studiate vocalismul accentuat și cel neaccentuat, diftongii, consonantismul, fenomenele consonantice, iar într-un alt subcapitol, pe cât de scurt, pe atât de interesant, este cercetată adaptarea fonetică a cultismelor. În morfosintaxă sunt analizate elementele des întâlnite în valenciană, elemente precum sistemul demonstrativelor și al posesivelor, pronumele neaccentuate, combinațiile lor și morfologia verbală. Ultimele subcapitole se ocupă de lexicul valencian, studiat pe câmpuri semantice (părțile trupului, casa, alimentele, orașul, câmpul și lumea naturală). Având în vedere caracterul descriptiv al lucrării, sunt luate în seamă regionalismele și cuvintele împrumutate din castiliană, intrate în limbă datorită situației sociolingvistice propriie regiunii studiate.

În ultimul capitol autorii își expun concluziile, prima fiind cea notată mai sus: pe baza cercetărilor pe teren, ei dovedesc că nu există nicio trăsătură generală pe tot teritoriul comunității autonome valenciene (Comunidad Valenciana, numele legal în cadrul Regatului Spaniei, sau País Valenciano). Acest aspect devine foarte important în cadrul domeniului catalan, deoarece s-a afirmat în trecut, și unii consideră chiar și în ziua de azi, că varietatea valenciană constituie o limbă diferită față de catalană, în baza unor diferențe minore față de limba catalană standard. Autorii dovedesc însă că, în cadrul regiunii Valencia, variația se întinde de la un capăt la altul. Multe dintre fenomenele propuse ca strict valenciene sunt aceleași cu cele constatate în cercetările privitoare la varietățile limbii catalane din sudul Cataloniei; unele, în schimb, se regăsesc în varietăți care nu prezintă continuitate teritorială, iar altele se utilizează exclusiv în regiunea valenciană, însă în mod local, nu pe întregul teritoriu.

Cartea oferă o bibliografie bogată pe tema acestui subiect și se termină cu anexa mai sus menționată în care sunt prezentate 56 de hărți. Hărțile au o claritate deosebită, obținută nu doar cu ajutorul zonelor marcate în culori, ci și prin folosirea unei mărimi diferite a literelor, în funcție de răspândirea teritorială a cuvintelor nume de obiecte.

În concluzie, valoarea cărții constă mai ales în actualizarea acestui subiect atât de dezbătut și politizat încă în comunitatea autonomă a Valenciei: individualitatea varietății valenciene în cadrul limbii catalane. Pe baza anchetelor dialectale, autorii stabilesc hotarele în care este cuprinsă varietatea valenciană și analizează dintr-o perspectivă nouă fenomene deja cunoscute, pentru a arăta apartenența varietății valenciene la limba catalană (de exemplu, aplicarea foneticii sintactice în cazul contactului dintre vocale aparținând unor cuvinte diferite).

Joan LLINÀS SUAU
Universitatea din București
joanllinas@yahoo.com

Cronica lui Constantin Manasses. Partea I. Letopisețul preînțeleptului Manasses cuprinzând anii de la facerea lumii și ajungând până la domnia lui Nichifor Botaniates. Traducere din slavona mediobulgară, note și indice de nume proprii de Maria Osman Zavera și Olga Stoicovici. Ediție îngrijită și prefață de Dușița Ristin. Partea a II-a. Versiunea în slavona mediobulgară. Text de Ioan Bogdan. Publicare postumă de Ioan Bianu, București, 1922, Editura Universității București, 2015, X p. + 360 p.

Reprezentând o lucrare de istorie universală, care se întinde de la crearea lumii până la sfârșitul domniei împăratului Nichifor Botaniates (†1081), letopisețul cronicarului bizantin Constantin Manasses (†1187) a fost tradus în slavonă în anii 1335–1340. Traducerea, care s-a păstrat în cinci

manuscrise – trei mediobulgarie, dintre care unul copiat în Moldova la sfârșitul secolului al XVI-lea, și două sârbești – a fost cunoscută cărturarilor români din trecut: Macarie, Eftimie și Azarie și-au scris cronicile influențați, sub raport stilistic, de lucrarea lui Manasses, iar Mihail Moxa și-a realizat *Cronograful* având ca izvor de bază aceeași sursă bizantină.

Meritul de a fi stabilit legăturile de filiație între lucrările cronicarilor români și istoria universală a lui Manasses i-a revenit lui Ioan Bogdan, căruia îi datorăm, de altfel, și o excelentă ediție a scrierii din urmă. Aceasta, întemeiată pe textul celui mai vechi manuscris cunoscut (Muzeul istoric din Moscova, ms. 20/38, copiat între 1 septembrie 1344 și 31 august 1345), semnalează în aparatul critic diferențele pe care le prezintă două copii ale cronicii: *Codex Vaticanus Slav. II* (databil pe la 1345) și ms. rom. 649 (BAR), descoperit la Tulcea (databil la sfârșitul secolului al XVI-lea). Ediția beneficiază și de un vast indice de cuvinte, numit impropriu *Glosar*, cuprinzând 6500 de cuvinte slavone, însoțite fiecare în parte, de corespondentul din versiunea greacă a cronicii, dintre care aproximativ 1400 (inclusiv 470 de nume proprii și derivate ale acestora), notate cu asterix, nu se regăsesc în dicționarul lui Frantz von Miklosich (G. Mihăilă, *Cultură și literatură română veche în context european. Studii și texte*, București, 1979, p. 387–388).

În noua ediție din 2015, textul slavon al ediției din 1922 este reprodus prin scanare. Ar fi fost indicat ca p. 48 din vechea ediție, care în ediția actuală conține multe sublinieri cu creionul (vezi p. 155), să fie reprodusă după un exemplar fără defecte. Surprinde însă în mod neplăcut renunțarea de către îngrijitorii ediției la *Glosarul* alcătuit de Ioan Bogdan. Or această valoroasă secțiune a ediției din 1922 contribuie în mod direct la o corectă înțelegere a textului slavon, pe de o parte, pentru că sensul cuvintelor slavone este confirmat de corespondentul grecesc, iar pe de altă parte, pentru că numeroase cuvinte aparținând cronicii nu se regăsesc în puținele dicționare consacrate vechii slavone și slavonei de diverse redacții.

Prima parte a noii ediții reproduce traducerea românească a textului slavon pe care au asigurat-o Maria Osman Zavera și Olga Stoicovici. Este o inițiativă oportună, dată fiind importanța acestei scrieri istorice. Traducerea trebuie însă preluată cu deosebită prudență, întrucât sondajele efectuate, colaționând textul românesc cu cel slavon corespunzător, evidențiază unele inexactități. Astfel, am întâlnit pasaje al căror înțeles nu a fost corect reprodus:

ХОТѢХЖ ЖЕ И УТМѢСТИТИ ОСКРѢВІВ ШІИМЪ
ИХ, НЕХРАВОСТЬ БУ И СМѢРЕНІЕ И СЛАВОСТЬ
НЕПЩЕВААХЖ ЕЖЕ НЕ ОУДАТИ ПОНОШЕНИЮ СВОЕМЪ
АЖКИ ДОСТОИНЫА

(p. 147; cf. 40)¹

Voiau să se răzbune pe cei care îi
obidiseră, căci credeau că teama, smerenia și
slăbiciunea ar putea să întoarcă spre ocară și
chinurile celor vrednici.

(p. 18–19)

Traducerea noastră: „Voiau să se răzbune pe cei care le aduseseră supărare, căci considerau că nu e vitejie, ci smerenie și slăbiciune care nu va întoarce rușinea lor (pe care o suferiseră) celor vrednici de chinuri”.

АМВЛІЕ СЪ ПРОЧИМИ, НЕМЕТОРЪ ПРОСІЕНЪ СКИПТРА
УТЕМЪ

(p. 177; cf. 70)

Amulius și cu alții care au luat
tronul lui Numitor, fiul lui Procas.

(p. 33)

Traducerea noastră: „Amulius și cu alții au luat sceptrul lui Numitor”, căci *просіенъ*, după cum a precizat Ioan Bogdan, este „o formă pricinuită de nepriceperea grec. *προσίkovti*, pe care traducătorul l-a luat drept nume propriu” (p. 177; cf. 70, nota 1). Așadar „fiul lui Procas” din traducerea românească este un adaos nejustificat.

И СІА ОУВО РЕЧЕНА ВЪШЖ НАМИ ВЪ ПРОИЗВЕДЕНИ
ГОРЕСТЬ БУ ДОУШЕВНАА ГЛАГОЛАТИ ПРИНЖДАЕТ НЪ.

(p. 227; cf. p. 120).

Și toate acestea fiind spuse, amărăciunea
sufletului vorbind ne îndeamnă mai departe la
povestire.

(p. 56)

¹ Aici și în continuare, prima trimitere se referă la ediția din 2015, iar a doua trimitere (precedată de cf.) la ediția din 1922.

Traducerea noastră: „Așadar și acestea au fost spuse de noi în digresiune, căci amărăciunea sufletului ne determină să vorbim”. Manasses se referă aici la digresiunea (произведение) referitoare la invidia, expusă în paragraful anterior, de care a fost cuprins Belizarie.

и слова начрѣта имѣ имейнскими стихъми și vorbele lor scrijelindu-le în stihuri
съплетена murdare
(p. 271; cf. 164) (p. 76)

Traducerea noastră: „și vorbele lor înșirate în stihuri iambice”.

жена пристѣпи оубога къ сѣмоу Теофилау Odată o femeie sărmană s-a apropiat de
въпѣжци на нѣкоего великочѣстна именемъ împăratul Teofil, obidită fiind de un bărbat bogat
петронѣж numit Petronas.
(p. 272; cf. 165) (p. 77)

Traducerea noastră: „O femeie săracă s-a apropiat de Teofil strigând împotriva unui oarecare fruntaș numit Petronas”.

Alteori, deși sensul este redat bine, se sacrifică, în schimb, expresia artistică:

яко медвѣда съѣмѣи, похѣщае се животъ ca un urs prins în plasă și pentru a scăpa
оукрати ногама въгоуни ма, и отвѣгаеъ яко cu viață a rupt-o la fugă.
заѣцъ. (p. 97)
(p. 314; cf. p. 207)

Traducerea noastră: „precum ursul de cursă încearcă să-și scape viața cu picioarele alergătoare și fuge ca un iepure”.

Înregistrăm și exemple în care traducerea nu reține elemente care particularizează un personaj sau o situație:

и пристѣпи к ѿмоу единъ чловѣкъ наимѣдръ в в[с]ѣхъ A venit atunci Ulise și i-a zis:
грѣцѣхъ, именемъ дрекъшъ, и рече: (p. 25)
(p. 162; cf. 55)

Traducerea noastră: „Și s-a apropiat de el un om, cel mai înțelept dintre toți grecii, pe nume Ulise, și i-a zis”:

а дроуѣмѣи поущенъ бывѣ не хотѣше изыти, Cel de al doilea
нѣ въ тои мрачнѣи пещерѣ прѣбывѣ и ревнителъ бывѣ божьстеномоу răufăcător, deși a fost
житию. eliberat, nu a plecat, ci a
(p. 274; cf. 167) rămas să-și petreacă zilele
slujindu-l pe Dumnezeu
(p. 78)

Traducerea noastră: „Iar al doilea, eliberat fiind, nu voia să iasă, ci a rămas în acea peșteră întunecată și a fost răvnitor vieții dumnezeiești”.

Alte câteva exemple de transpuneri inexacte ori aproximative: царскаа дрѣжава (p. 149; cf. 31) tradus „domnia regelui” (p. 15) în loc de „domnia (stăpânirea) împărătească”, огнемъ дыхѣж (p. 149; cf. 42) tradus „scurpând foc” (p. 42) în loc de „suflând foc”, на морскыж отоуы (p. 153; cf. 46) tradus „pe întinderea mării” (p. 21) în loc de „pe insulele mării”, тронскыж витезы (p. 173; cf. p. 66) tradus „vitejii greci” (p. 31) în loc de „vitejii Troiei”, ѿт сковрадѣ многдрѣвныж (p. 272; cf. 167), tradus „dintr-o vâlvătaie” (p. 77) în loc de „dintr-un cuptor bogat în lemne”, Медвѣдіе великаго (p. 274;

cf. 167) tradus „martirul Metodie” (p. 77) în loc de „Metodie cel Mare”, *пакже мнѧ* (p. 209; cf. p. 102) tradus „precum știm” (p. 48) în loc de „precum îmi pare”, и *скрозѣ адолюе протичаще* (p. 213; cf. 106) tradus „alergau printre coline” (p. 50) în loc de „umblând prin văi”, на *варварообразны* (p. 248; cf. 141) tradus „împotriva barbarilor” (p. 65) în loc de „împotriva <celor> cu chip de barbari”, *сѣвѣтъ сѣвѣцати ажжавъ, ѡ горе, и безчловѣченъ* (p. 260; cf. p. 153) tradus „Și a zămislit un lucru, vai, fără de lege” (p. 71) în loc de „A gândit sfat viclean, vai, și neuman”, *ставаѣ невесело кстѣ* (p. 301; cf. 194) tradus „tulpina i se ofilește” (p. 90) în loc de „trunchiul (copacului) este trist”, и *ревностныи на на истрѣкъ мечъ* (p. 322; cf. 215) tradus „cu furie a ridicat spada împotriva lor” (p. 101) în loc de „și cu râvnă a smuls sabia împotriva lor”.

Menționăm, de asemenea, și o omisiune strecurată în traducerea titlului slavon, marcată de noi între croșete: *Прѣмъдрагъ Манасіа и лѣтописца... начинаеще еи текжѣ до самого царства киръ Никифора Ботаниѡта* „Letopiseșul preînțeleptului Manasses... ajungând <și curgând> până la domnia lui chir Nichifor Botaniates” (p. 1).

Ediția se încheie cu un bine-venit *Indice de nume proprii* (p. 335–354), în care constatăm, sub raportul spațiului acordat cuvintelor-titlu, o tratare diferențiată a împăraților bulgari în raport cu personalitățile istorice aparținând altor naționalități; cei din urmă beneficiază de explicații lapidare, expuse în maximum 3–4 rânduri (Alexandru Macedon, Caesar Augustus, Caius Caesar), în vreme ce primilor li se consacră mici monografii (Ioan cel Ales – 24 de rânduri; Krum – 20 de rânduri; Samuil – 17 rânduri, Boris – 16 rânduri etc.). Editoarele, slavistede profesie, au ținut să-și marcheze ediția și prin acest exemplu de funcționalism neașteptat și, totodată, nejustificat.

ALEXANDRU MAREȘ

Institutul de Lingvistică al Academiei Române

„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”,

București, Calea 13 Septembrie nr. 13

inst@lingv.ro